

השלכות המשבר באוקראינה על ענייני המזרח התיכון

צבי מגן, אולנה בגנו־מולדבסקי, שרה פיינברג¹

המשבר באוקראינה התפתח למרכיב מרכזי בתחרות הגלובלית בין המעצמות, המאיים על היציבות הבינלאומית. בה במידה הפך משבר זה לאחד מהגורמים החשובים המשפיעים על ענייני המזרח התיכון. רוסיה, שחשה מאוימת מן ההתפתחויות באוקראינה, הגיבה עליהן באורח תקיף, אם כי תוך שימוש מבוקר בכוח. מטרת התנהלותה במשבר היא להשיב את המצב לקדמותו מבחינת שילובה מחדש של אוקראינה במעגל ההשפעה הרוסי, תוך מניעת הצטרפותה לארגונים מערביים. מסתמן כי בכל מקרה רוסיה תשאף להגיע להבנות בנושא, אמנם תוך אובדן השפעה, ולתפיסתה יהיה זה פתרון זמני. להקלת הלחץ עליה יוזמת רוסיה מגוון מהלכים, ביניהם תופס המזרח התיכון מקום מרכזי. בתוך כך מגבירה רוסיה את נוכחותה ופעילותה באזור, במטרה להעתיק את תשומת הלב הבינלאומית ממזרח־אירופה למזרח התיכון, ויש לכך השלכות על עתיד האזור ועל ענייניה של ישראל, הבוחרת לפי שעה עמדה ניטרלית, תוך מעקב והיערכות להתפתחויות הבאות.

מילות מפתח: רוסיה, אוקראינה, המזרח התיכון, ישראל, מעצמות.

מבוא

מאמר זה עוסק בתהליכים הפוקדים את המערכת הבינלאומית על רקע המשבר באוקראינה, תוך ניתוח השלכותיו על אזור המזרח התיכון בכלל, ועל ישראל בפרט.

צבי מגן הוא חוקר בכיר, ראש תכנית המחקר על רוסיה במכון למחקרי ביטחון לאומי ד"ר אולנה בגנו־מולדבסקי היא עמיתת מחקר במכון למחקרי ביטחון לאומי ד"ר שרה פיינברג היא עמיתת מחקר במכון למחקרי ביטחון לאומי

במאמר מוצגים שיקולי הצד הרוסי ומדיניותו ביחס למשבר באוקראינה ובהקשרו לענייני המזרח התיכון. במסגרת זו לא הורחבה הצגת העמדה המערבית בנושא הנדון, המוכרת היטב לקורא המערבי.

המשבר המתמשך באוקראינה התפתח סביב התהפוכות במדינה, ועד מהרה הפך לעימות מרכזי במערכת הבינלאומית, עם מעורבות של כל המעצמות. עתה תופסות השלכותיו של משבר זה את מרכז סדר היום הבינלאומי, ומסכנות את היציבות העולמית. נכון לסוף יולי 2014 דווח על 002,1 הרוגים ופצועים מתוך האוכלוסייה האזרחית האוקראינית.

מעורבותה של רוסיה במשבר זה החלה, מבחינתה, כתגובה לקריאת תיגר מצד המערב וארצות-הברית בפרט, הפועלים, אליבא ד'רוסיה, לפגיעה בתוכניותיה הגיאופוליטיות, תוך דחיקתה מעמדותיה במדינות ברית-המועצות לשעבר והרחקתה מקידום שאיפותיה המעצמתיות.

ברקע למחלוקת זו שרשרת של חיכוכים רוסיים-מערביים, המתמשכים בעוצמה משתנה מאז פירוקה של ברית-המועצות.² המכנה המשותף לעימותים הללו, ובפרט לאחר עלייתו של הנשיא, ולדימיר פוטין, הוא שאיפתה של רוסיה לשוב למעמד של מעצמת-על. לצורך קידומו של יעד זה, המנהיגות הרוסית מיישמת מדיניות אסרטיבית כלפי חוץ ואוטוריטרית כלפי פנים. זאת, לפי אמונתם, כפתרון להישרדותה של רוסיה לנוכח סימני חוסר יציבות פנימית, חברתית וכלכלית, המתרחבת מחד גיסא, ומכלול אתגרים חיצוניים, המאיימים על ביטחונה ועל שלמותה הטריטוריאלית של רוסיה, מאידך גיסא. חלק מכך הוא מה שנתפס ברוסיה כלחץ מערבי של "התפשטות נאט"ו מזרחה", המוצגת כמרכיב בתוכנית מערבית גלובלית סדורה, המכוונת לעיצובו מחדש של הסדר העולמי במתכונת הרצויה למערב, שזכתה לכינוי "המהפכות הצבעוניות".³ התשובה הרוסית הנוכחית היא תוכנית המתיימרת לכוון איחוד מדיני מחודש של מדינות ברית-המועצות לשעבר ואף מדינות שכנות נוספות באסיה ובמזרח התיכון, המוכרת כ"איחוד אירו-אסיאתי". בתוך כלל התהליכים המוזכרים לעיל תופס המזרח התיכון מקום הולך וגדל, כחזית נוספת באותו עימות. לעובדה זו השלכות משמעותיות על האזור ועל האינטרסים של ישראל, אשר יוצגו בהמשך.

המשבר באוקראינה

המשבר הנוכחי באוקראינה התפתח כחלק מהמגמה המוצגת לעיל וזאת המחאה הציבורית במדינה, שהתפרצה בעקבות סירובה של ממשלת ויקטור ינוקוביץ' להצטרף לתוכנית שהוצעה לה בדצמבר 2013, יחד עם עוד חמש מדינות – תוכנית המוכרת כ"Eastern Partnership".⁴ אירועי המחאה שהיו אלימים למדי, נמשכו בהתמדה כארבעה חודשים, עד שב-22 בפברואר 2014 סולק ינוקוביץ',

המקורב לרוסיה, מתפקיד הנשיא, והוקמה ממשלה זמנית שבראשה עמד אלכסנדר יאטסיניוק. אלכסנדר טורצ'ינוב שימש נשיא בפועל. ממשלה זו קיימה ב־25 במאי 2014 בחירות לנשיאות, שבהן נבחר פטרו פורושנקו.

רוסיה, שחשה מאוימת לנוכח ההתפתחויות באוקראינה, ומזהה אותן כחלק מהמגמה המערבית המכוונת לפגוע באינטרסים רוסיים, ראתה עצמה מחויבת להגיב. תגובתה נועדה למנוע את התדרדרותו החמורה של מעמדה הבינלאומי וכן פגיעה בתוכניותיה החיוניות, שקשה להשיגן ללא השתתפותה של אוקראינה בפרויקט הגיאופוליטי הנזכר לעיל.⁵ התגובה הרוסית כללה סדרת צעדים מהירים ויעילים למדי, וביניהם: סיפוח חצי האי קרים ללא שימוש גלוי בכוח, והתנעה בדרך דומה של תהליכים לערעור היציבות באזורים במזרחה ובדרומה של אוקראינה שבהם מתגוררים דוברי רוסית רבים, שם פתחו הגורמים הבדלניים, בסיועה הסמוי של רוסיה, במעשי מחאה והפרות סדר אלימים, שעלולים להתדרדר למלחמת אזרחים לכל דבר ועניין.

במקביל ריכזה רוסיה באורח הפגנתי כוחות צבא ניכרים בגבולה עם אוקראינה, תוך מוכנות להתערבות צבאית, באם תידרש, להשתלטות על האזורים הבדלניים ואף על אזורים נוספים, לפי הצורך.

עניינה המובהק של רוסיה במהלכיה אלה היה ליצור מנוף לחץ להשגת פתרון מוסכם, שבמרכזו השבתה של אוקראינה – השואפת להשתלב במערכת המערבית – לחיק השפעתה של רוסיה, רצוי תוך הצטרפות לתוכניותיה הגיאופוליטיות המוזכרות, או, לכל הפחות, למנוע את הצטרפותה של אוקראינה למסגרות מערביות, קרי, האיחוד האירופי ונאט"ו. זאת ועוד, לדידה של רוסיה, התנהלותה של אוקראינה בתקופת המרד ואחריו התאפשרה רק בתמיכה מערבית גורפת.

נכון לקיץ 2014, המשבר באוקראינה, שהפך למעשה לעימות בין-מעצמתי גלובלי, מצוי בעיצומו. זאת על אף סדרה של צעדי פיוס, כגון: הבטחה רוסית להכיר בתוצאות הבחירות לנשיאות באוקראינה; ההבטחה להסיג את הצבא הרוסי מאזור הגבול; קיום כנס שרי החוץ של ארצות הברית, רוסיה, אוקראינה והאיחוד האירופי בז'נבה ב־17 באפריל, שם הגיעו הצדדים להבנות קונקרטיות;⁶ ב־6 ביוני התקיים בצרפת אירוע לציון שבעים שנה לפלישה לנורמנדי, ושם נפגשו הנשיא פוטין והנשיא האוקראיני הנבחר, פורושנקו. כל צעדי הפיוס הללו טרם הניבו את הפשרה המבוקשת, אף כי זו אכן נצפית בקצה המנהרה.

עימות זה מתנהל הפעם בשיטות ובכלים לא־שגורתיים. לפי דיווחים אוקראיניים ומערביים, כוחות הצבא והשירותים המיוחדים הרוסיים פועלים בשטחה של אוקראינה באורח סמוי. עיקר הפעילות, מעבר למישור המדיני המלווה בלחצים הדדיים מגוונים, מתבסס על הפעלת גורמים מקומיים כגון סוכני שטח, גורמים בדלניים ומשתפי פעולה. חלק חשוב במאבק זה תופס הממד התקשורתי והתודעתני,

המכונה "מלחמת מידע", כאשר הצדדים פועלים לדה-לגיטימציה ואף לדמוניזציה הדדית.⁷ מעבר לכך, הממד העיקרי בעימות זה מתנהל במישור הכלכלי, שם מפעילים הצדדים מנופי לחץ מגוונים העומדים לרשותם: ארצות-הברית ואירופה מאיימות להטיל סנקציות כלכליות על רוסיה בכלל ועל בכירי הממסד הרוסי בפרט (מדובר ב־20 חברות רוסיות וב־98 אנשים פרטיים). רוסיה מצידה שולפת את נשק אספקת מקורות האנרגיה מול אוקראינה ומדינות אירופיות.

בהקשר זה, ראוי לציין את המחלוקת הפושטת במחנה המערבי, שם לצד ליכוד השורות בין חברי נאט"ו והאיחוד האירופי לנוכח האתגר המשותף, מתנהל ויכוח פנימי מתגבר באשר להמשך העימות עם רוסיה. בין היתר, ניכרת מגמה של מדינות מערב-אירופה ודרום-אירופה, בהובלת גרמניה וצרפת שהן בעלות אינטרסים כלכליים, להורדת פרופיל החיכוך עם רוסיה. זאת לעומת מדינות מרכז-אירופה ובפרט פולין, צ'כיה והמדינות הבלטיות, הדבקות, משיקוליהן הן, בהחמרת עימות זה מול רוסיה.

למעשה, ניתן לזהות במצב המתפתח את התסריטים הבאים לגבי המשך התנהלות המשבר:

- רוסיה תמשיך לעודד את ערעור היציבות באוקראינה, בפרט באזורים הבדלניים, מתוך מגמה להביא לפילוגה של המדינה.
- פלישה צבאית רוסית לתוך אוקראינה בדגם של התערבות הומניטרית, כסיוע לאוכלוסיות הנתונות לאיום בשל מלחמת האזרחים. במצב זה אפשרית פעילות להחלפת השלטון, או לסיפוח חלקים מהמדינה.
- השגת פשרה שתאפשר שימור חלקי של האינטרס הרוסי. בהקשר זה, נראה שהבסיס להשגת הפשרה יהיה בנוסח הדומה לזה שהושג כבר בכנס בז'נבה ב־17 באפריל, 2014.

סביר להניח שהדרך שתיבחר תהיה השגת פשרה. זאת, כי בסופו של דבר, רוסיה מעוניינת לקדם את נוסחת הפשרה לעימות זה, שהרי אין לה כוונה ואף לא יכולת לנהל התמודדות מתמשכת, מדינית וכלכלית בעיקרה, מול המערכת המערבית, הנהנית מיתרונות רבים לעומתה.⁸ לכן, סביר להניח, שרוסיה תמקד את מאמציה בשיקום מערכת היחסים שלה עם אוקראינה והמערב, אך זאת מבלי לוותר על יעדיה המדיניים במחלוקת זו, שעיקרם נוגע במניעת שילובה של אוקראינה במערכת המערבית.

מהותה העיקרית של גישה זו – הפיכתה של אוקראינה למדינה ניטרלית, מעין דגם של "פינלנדיזציה". זאת, במקביל לבניית הדגם הפדרלי של אוקראינה שיישומו מוטל בספק רב, אשר יהפוך למנוף שיהווה איום לפרק אותה, אם לא תישאר ניטרלית.

רוסיה, שחשה מאוימת לנוכח ההתפתחויות באוקראינה, ומזהה אותן כחלק מהמגמה המערבית המכוונת לפגוע באינטרסים רוסיים, ראתה עצמה מחויבת להגיב

בין היתר, מגמה זו משמשת גם מסר למדינות נוספות של ברית-המועצות לשעבר, הפועלות אף הן לחציית קווים.

משמעותה של התפתחות זו היא שרוסיה מאבדת בכל מקרה את אוקראינה, הפונה מערבה. גם אם אוקראינה לא תצטרף לאיחוד אירופי ולנאט"ו, היא לא תשוב מרצונה להיות שותפה אפשרית לתוכניותיה הגיאופוליטיות של רוסיה בעתיד. על כן, צפוי שגם אם תושג פשרה, רוסיה לא תקיים סטטוס קוו כזה לאורך זמן, ובעתיד תחדש את מאמציה להשיב את אוקראינה לחיק השפעתה.

המשבר באוקראינה והמזרח התיכון

במהלך המשבר הנדון במזרח-אירופה גברה באורח ניכר גם הפעילות הרוסית במזרח התיכון. זאת אף מעבר למאמציה של רוסיה המכוונים לשיקום מעמדה שנתערער, עקב השלכותיו השליליות של 'האביב הערבי' לגביה. כתוצאה מכך, במציאות אזורית רווית חוסר יציבות ממילא מתפתחים תנאים משפיעים נוספים, המעוררים את חששם של כלל השחקנים האזוריים והחיצוניים הפועלים במרחב. רוסיה היא שחקנית ותיקה באזור שידעה תהפוכות רבות במעמדה, אך לרוב לא ויתרה על נוכחותה ועל השפעתה באזור זה, החיוני עבור האינטרסים הרוסיים. כיום ניתן לזהות שלושה מהם: שיקול הנוגע להתמודדות בזירה הבינלאומית, במאמץ לשקם את מעמדה של רוסיה כמעצמת-על; שיקול הנוגע לתחום הביטחון הלאומי הרוסי – פועל יוצא של האיום האסלאמי על רוסיה מבית היוצר המזרח-תיכוני; והשיקול הגיאואסטרטגי במרחב המצוי באזור האינטרסים הרוסיים לאורך גבולה הדרומי, והנושק למרחב המזרח התיכון.

בשנים שקדמו לתהפוכות 'האביב הערבי' הצליחה רוסיה לשקם את מעמדה באזור, שנפגע באופן משמעותי אחרי פירוקה של ברית-המועצות. זאת תוך נקיטת עמדה אסרטיבית למדי של אקטיביות מדינית ומעורבות פעילה בכלל המשברים

מחד גיסא, והשתלבות בציר רדיקלי אנטי-מערבי באזור, מאידך גיסא. המהפכות שפקדו את האזור מאז 2011 טרפדו את עיקר הישגיה של רוסיה בזירה המקומית, תוך מאמץ לדחיקתה אל מחוץ לאזור, והביאו לנסיגתה ממרבית המדינות הסוניות. במאבק להישרדותה במציאות זו מיצבה רוסיה את עצמה כשותפה פעילה בציר השיעי, המתעמת עם זה הסוני, שנתמך, מצידו, על ידי המערב. תוך כך, אחיזתה בסוריה הנתונה במלחמת אזרחים וכן

במאבק להישרדותה מיצבה רוסיה את עצמה כשותפה פעילה בציר השיעי, המתעמת עם זה הסוני, שנתמך, מצידו, על ידי המערב

הענקת גיבוי לחזית השיעית במאבקה במדינות ובארגונים הסוניים יצרו עבורה "גלגל הצלה", שאותו היטיבה לנצל: הן לקניית פסק זמן למשטרו של אסד, וכפועל יוצא – לנוכחות שלה באזור, והן לשדרוג במעמדה, שאותו קנתה, בין היתר,

באמצעות יוזמת המהלך לפירוק הנשק הכימי של סוריה (בספטמבר 2013). אמנם, נכון לראשית 2014, נסדק מעט הציר השיעי שהיה משענת לרוסיה, זאת, לאחר מה שנתפס כעריקתה של איראן מהברית עם רוסיה לחיק הדיאלוג הישיר עם המערב. בעקבות ההתפתחויות הללו פתחה רוסיה בראשית שנת 2014 בסדרת מאמצים מחודשת לשיקום הנזקים במעמדה האזורי. אף זאת, תוך ניצול המחלוקות שנפערו ביחסי מדינות באזור – הפרו-מערביות דווקא – עם ארצות-הברית, בין אם על רקע התקרבותה לאיראן, כמו במקרה של ערב-הסעודית ומדינות המפרץ, ובין אם על רקע מחלוקות רעיוניות, כמו מצרים. במכלול זה פתחה רוסיה במתקפה דיפלומטית על כל מדינה זמינה באזור, במטרה להרחיב את השפעתה, המגובה ב"דיפלומטיית מכירות נשק" והעמקת מעורבות בכל דיאלוג ומשבר אפשריים. כל אלה הניבו סדרת הישגים לא-מבוטלים מול מצרים, ערב-הסעודית, ירדן, עיראק ועוד, המנהלות דיאלוג עם רוסיה במגוון נושאים ועניינים. בין מאמצי הרחבת מעגל ההשפעה הייתה גם קריאת תיגר על המערב בנושאים אזוריים מרכזיים, תוך הבעת עניין להשתלב בערוץ הישראלי-פלסטיני ואף בנושאים בעלי משקל גיאופוליטי. בהקשר זה מובעת נכונות רוסית לתרום מהשפעתה לעיצוב הסדר האזורי העתידי, שמשמעותו עיצוב גבולות חדשים באזור.

אולם, לא היה בכל אלה כדי ליצור מציאות חדשה, משום שאין זה ביכולתה של רוסיה, לעת עתה לפחות, להביא למהפך ממשי בנושאי הליבה האזוריים, כמו גם לקדם מהפך ביחסי מדינות האזור האמורות עם המערב, לטובת רוסיה, דווקא. אך מאז החמרת המשבר באוקראינה באביב 2014, שוב ניכר עיסוק רוסי מוגבר בענייני המזרח התיכון. במישור ההצהרתי, הוצגה לאחרונה תפיסה רוסית חדשנית בכנס לענייני ביטחון בינלאומי שהתקיים במוסקווה ב־22–23 במאי, 2014. שם הוצג הקשר בין כל המהפכות והמלחמות המקומיות של העידן האחרון – שכולן מגובות על ידי מערכת מערבית ובמיוחד על ידי ארצות-הברית, שזכו לכינוי "המהפכות הצבעוניות"⁹. במכלול זה נמנים האירועים באירופה ובמזרח התיכון, ולכן מקשרים גם את המשבר באוקראינה לאותו 'בית היוצר'.

במישור המעשי, בנוסף לשורת הצעדים שפורטו לעיל, הדבר בא לידי ביטוי בהעמקת המעורבות בסוריה, למשל, בנוסף להמשך הפעילות שתוארה למעלה. כמו כן, רוסיה פועלת במרץ גם מול איראן, חרף פנייתה של זו לדיאלוג ישיר עם המערב. בין היתר מגבשים הרוסים הצעות בתחום

מאמצי הרחבת מעגל ההשפעה כללו גם קריאת תיגר על המערב בנושאים אזוריים מרכזיים, תוך הבעת עניין להשתלב בערוץ הישראלי-פלסטיני

הכלכלי, בעיקר בנושא יצוא הנפט, אשר יש להן השלכות על משטר הסנקציות. מישור נוסף לפעילות הרוסית ניתן לזהות בממד הגיאופוליטי האזורי, שמתאפיין במאבקי כוח המתנהלים בשטחי מדינות שונות באזור, בעיקר בסוריה ובעיראק,

ואלה מאיימים לגלוש למדינות נוספות. רוסיה מעבירה מסרים על אודות יכולתה לתרום להעמקת המשברים וליצירת מציאות גיאופוליטית חדשה באזור.

מעבר לכך מתבצע ניסיון רוסי להשתלב בנושאי הליבה האזוריים במזרח התיכון. בין הבולטים, ניסיון להשתלב בערוץ הישראלי-פלסטיני במעמד מוביל או זהה לארצות-הברית, על רקע ניצול הכישלון של סבב השיחות שנוהל על ידי שר החוץ האמריקאי, ג'ון קרי. נוסף לכך, שוב עלה נושא הנשק הבלתי-קוננונציונלי הישראלי, אשר בו מנסה רוסיה ליזום מהלך בינלאומי במתכונת של כינון מפגש המכונה 'אזור חופשי מנשק גרעיני', רצוי בהובלתה של רוסיה. כמובן, רוסיה תשאף להרוויח דיווידנדים נוספים מכל מדינות האזור.

ככל שניתן להעריך, מכלול צעדים אלה מכוון ליצירה של ההקשר בין ענייני מזרח-אירופה – שהפכו למשבר עולמי – למזרח התיכון, שם נמשך החיכוך הרוסי-מערבי. נראה שפירושו של ההקשר הוא ניסיון ליצור מוקד מתיחות מקביל לזה של מזרח-אירופה, תוך הצגתו כ"חזית נוספת" באותו מאבק בין-מעצמתי, המתנהל במזרח-אירופה. הסיבה לבחירת מהלך זה היא, כנראה, שילוב של שיקולים, כגון: האילוץ האסטרטגי הרוסי להגיב על הלחץ במזרח-אירופה, אך גם ניצול המצב המתפתח במזרח התיכון, שאותו מייחסים הרוסים גם להסכנות המערביות. מטרה אפשרית של מהלך זה נועדה, ככל הנראה, להקל את המאמץ הרוסי במזרח-אירופה על ידי העתקת תשומת הלב והפעילות לגזרה נוספת – המזרח התיכון – שיש בכוחו לאתגר את המערכת המערבית ולהקל את מאמצי מציאת הפשרה בסוגיית אוקראינה. הרווח הנוסף של מהלך זה הוא האפשרות לצבירת נקודות זכות עבור רוסיה במישור העולמי בכללותו, ובנושאי ליבה מזרח-תיכוניים מובילים, בפרט.

המשמעויות עבור ישראל

לישראל חלק לא-מבוטל בשיקוליה המדיניים של רוסיה, למעשה כמו שיקוליהם של כל שאר השחקנים במגרש המזרח-תיכוני. בהקשר זה, גם לעובדה שישראל נקטה מדיניות ניטרלית בסוגיית המשבר באוקראינה יש משקל נכבד במכלול ההתפתחויות בסוגיה זו. בכל מקרה, במישור התקשורתי, רוסיה מציגה התפתחות זו בחיוב, תוך העברת מסרים על עניינה להעמיק את שיתוף הפעולה עם ישראל, בין היתר, מתוך תקווה להביא לצינון ביחסי ישראל עם המערב, ובפרט עם ארצות-הברית, ושיגור רמזים ביחס לציפייה לראות בישראל שותפה קרובה יותר לרוסיה בעתיד.¹⁰ אמנם, במישור הרשמי העמדות הרוסיות מאופקות יותר, תוך מאמץ להציג גישה "מאוזנת" בין העניין הרוסי בהמשך עמדתה הניטרלית של ישראל ובשיתוף פעולה עמה, לבין עניינה של רוסיה בהיבטים אזוריים נוספים, ביניהם השתלבות במגרש הפלסטיני, נוסף למכלול פעילותה עם שותפים אזוריים ותיקים וחדשים.

בעניין זה יש לציין כי בישראל עצמה חלוקות הדעות לגבי התנהלותה במכלול הרוסי-אמריקאי-ישראלי. קולות רבים בציבור, באקדמיה ובתקשורת מתייחסים בביקורתיות לבחירה במדיניות זו של ממשלת ישראל, משיקולים ערכיים ופרגמטיים כאחד. מבין הטענות, מודגשת ההתנהלות הרוסית במשבר תוך רמיסת נורמות בינלאומיות, כמו גם ההשלכות השליליות על יחסי ישראל עם בעלות-בריתה, בראש ובראשונה ארצות-הברית.¹¹ כמו כן, עולים ספקות ביחס לאמינותה של רוסיה בקיום הבטחותיה, ומכאן לתועלת שתצמח לישראל מעמדתה במשבר באוקראינה, מה גם שבענייני הליבה האזוריים (עניינים הקשורים לסוריה, לאיראן, לפלסטינים וכדומה), אין לצפות מרוסיה להתחשבות באינטרסים ישראליים. לעומת עמדות אלו, המדיניות הישראלית הנבחרת נסמכת על מספר הנחות המבוססות על עמדות של הוגי דעות, שתומכים בניטרליות ישראלית משיקולים פרגמטיים קצרי-טווח.¹²

לדוגמה, המשבר במזרח-אירופה אינו נוגע ישירות לאינטרסים של ישראל ולענייני העם היהודי בתפוצות. בנוסף, סביר להניח שמובאים בחשבון גם השיקולים של עתיד יחסי הכוחות בזירה הבינלאומית וגם השיקולים הגיאופוליטיים במזרח התיכון, שם תמשיך רוסיה לשחק תפקיד משפיע גם בעתיד. ישראל, למודת ניסיון של מעורבות חד-צדדית בעידן המלחמה הקרה, תעדיף להתרחק מתסריט דומה בעתיד. מעבר לכך, יש להניח שפועלת כאן הבנה הדדית רוסית-ישראלית בעניין התחשבות באינטרסים הדדיים באזור, תוך הימנעות מחציית קווים אדומים שנקבעו על ידי הצדדים.¹³ בהקשר זה, סוגיית אספקת אמצעי לחימה מפרי שוויון היא רק אחת הדוגמאות.

קולות רבים ברוסיה תומכים בהמשך התקרבות רוסית-ישראלית, תוך זיהוי פוטנציאל חיובי עבור האינטרסים הרוסיים.¹⁴ ואולם, מנגד מושמעות הצהרות רוסיות בדרגים הבכירים ביותר, הצורמות את האוזן הישראלית, בשני נושאים מרכזיים:

האחד – הנושא הפלסטיני, שלגביו נטען תכופות כי היה ונותר הנושא המרכזי במציאות האזורית, המשליך על כל יתר התהליכים.¹⁵ מובן שדעתה המסויגת של ישראל לא ממש מובאת בחשבון על ידי הצד הרוסי. בעקבות המשבר בשיחות בערוץ הישראלי-פלסטיני חידשה רוסיה את מאמציה להשתלב בתהליך, תוך תמיכה ברורה בצד הפלסטיני.¹⁶

במישור הרשמי העמדות הרוסיות מאופקות תוך מאמץ להציג גישה "מאוזנת" בין העניין הרוסי בהמשך עמדתה הניטרלית של ישראל ובשיתוף פעולה עמה, לבין עניינה של רוסיה להשתלב במשא ומתן הישראלי-פלסטיני

השני – נושא הנשק הבלתי-קוננוציונלי של ישראל, אשר עצם קיומו, אליבא ד'רוסיה, מהווה מוקד מתיחות מרכזי באזור ומערער את יציבותו. על כן, לאחרונה

חידשה רוסיה את הצהרותיה בעניין הצורך בפתרון דחוף גם לנושא זה, וקראה לכינוסה בהקדם של ועידת "אזור חופשי מנשק להשמדה המונית במזרח התיכון"¹⁷. התנהלות זו יכולה לשקף את המגמות במדיניותה של רוסיה, שהותאמו למציאות המתהווה בעקבות המשבר באוקראינה, המאופיינת בעימות בין-מעצמתי גובר. בהקשרים הללו, ברורים האינטרסים הרוסיים של התקרבות למדינות האזור. כמו כן, יש לראות בכך חלק ממאמצייה של רוסיה למצב את עצמה בראש המחנה האנטי-מערבי בכל המערכת הבינלאומית.

אף כי מדיניות זו אינה תורמת להעמקת ההבנה ושיתוף הפעולה עם ישראל, ניתן להצביע גם על שינוי בהתייחסות הרוסית כלפי ישראל: רוסיה מזהה את ישראל כשותפה רצויה משום שהיא רואה בה שחקנית אזורית משמעותית, הן בשל עוצמתה הצבאית והן בשל משקלה הבינלאומי, בדגש על מעמדה בשיקוליה של ארצות-הברית. ככל הנראה, קיימת ברוסיה הנחה שבמציאות המדינית הנוכחית, ישראל תהיה נכונה יותר לאפשרויות של שינויים במדיניותה. באותה מידה, אפשר שחרף הרטוריקה הרוסית הצורמת וחוסר נכונות ידוע של ישראל לשתף פעולה בנושאי בקרת נשק (מה שמחזק את הרושם שמדובר במהלך רטורי בלבד), היא עשויה, לפי הערכה רוסית, לשתף פעולה עם שילובה של רוסיה בתהליך השלום עם הפלסטינים.

באשר לשאלת מקומה של אוכלוסיית דוברי הרוסית בישראל (כ-1,200,000 איש, מהם 37% יוצאי רוסיה, 38% יוצאי אוקראינה) בנושא המשבר באוקראינה, יש לציין שהיא חלוקה ביחס לתמיכה בצדדים במשבר, אך בה במידה, למעט חריגים, אינה מעורבת ואינה תומכת בבחירת צד על ידי ישראל.

סיכום

המשבר באוקראינה, שהיה במקורו עוד "מהפכה צבעונית" באזור ברית-המועצות לשעבר, הפך למשבר עולמי שבו מעורבות כל המעצמות. רוסיה חשה שהיא נדחקת לפינה על ידי מהלך מתוזמר של המערב, המכוון, להבנתה, נגד האינטרסים החיוניים שלה. אי לכך היא הגיבה בסדרת מהלכים אסרטיביים משלה באוקראינה, אם כי בהפעלה מינימלית של כוח. יחד עם זאת, נראה שהיא לא תוכל להשיב את הגלגל לאחור, ויהיה עליה להתפשר בסופו של דבר. הדרך המועדפת להשגת הפשרה תתבסס ככל נראה על ההבנות כגון אלה שהושגו ב-17 באפריל 2014

בז'נבה. כלומר, אוקראינה תישאר מחוץ למעגל השפעתה של רוסיה מחד גיסא, אך לא תוכל להצטרף עתה לארגונים מערביים, מאידך גיסא.

קולות רבים ברוסיה
תומכים בהמשך
התקרבות רוסית-
ישראלית, תוך זיהוי
פוטנציאל חיובי עבור
האינטרסים הרוסיים.
מנגד מושמעות הצהרות
רוסיות בדרגים הבכירים
ביותר, הצורמות את
האוזן הישראלית

אף כי רוסיה מצליחה, ככל הנראה, למנוע מאוקראינה לעת עתה את חציית הקווים מערבה, היא מאבדת אותה כשותפה לתוכניותיה הגיאופוליטיות במרחב האירו-אסיאתי. בכך יוצאת רוסיה מהמשבר כשדה על התחתונה.

נראה שנוסחת הפשרה באוקראינה הנצפית באופק לא תביא שקט באזור זה לאורך זמן, כי הרי רב עניינה של רוסיה להשיב את אוקראינה למעגל השפעתה ולקדם את תוכניותיה הגיאופוליטיות.

בתוך מכלול התהליכים הללו בולטת, מאז אביב 2014, מעורבותן של המעצמות גם במזרח התיכון, אשר לשם התפשט העימות העולמי, המתרחב ביוזמתה של רוסיה. רוסיה היא שחקנית ותיקה ומשפיעה באזור, והיא אינה מוותרת בנקל על מעמדה ומאחזיה גם באזור זה. לאחר ספיגת הנזקים כתוצאה מתהפוכות 'האביב הערבי', שבה רוסיה מאז המשבר באוקראינה לעסוק באופן מוגבר בענייני המזרח התיכון, לצורך שיקום מעמדה הרעוע. אולם, בנוסף לכך היא יוצרת גם את ההקשר המזרח-אירופי, המכוון ליצירת מוקד מתיחות נוסף וכעוד חזית בעימות הבין-מעצמתי העולמי. לפעילות זו צפויות להיות השלכות משמעותיות על מדינות האזור, לרבות על ענייניה של ישראל. בכלל זה, אף כי אין זה מעניינה המובהק של רוסיה עד כה, אין להוציא מכלל אפשרות פעילות רוסית נגד האינטרסים הישראליים, שילוו בהרעת היחסים ההדדיים ביניהן.

במציאות המתפתחת, ובהנחה שהמשבר באוקראינה ייפתר עד מהרה, נראה כי חרף "הרמת גבה" של בעלות-בריתה המערביות ובראשן ארצות-הברית, מעניינה של ישראל יהיה לשמור, לפי שעה, על עמדתה הניטרלית ביחס למשבר באוקראינה. זאת משיקוליה האזוריים בכללותם, לנוכח המציאות של חוסר יציבות גובר במזרח התיכון, וכן משיקולי שמירה על הסטטוס קוו הקיים מול הרוסים באזור, שקריסתו תביא להגברת שיתוף פעולה ביטחוני רוסי עם יריביה של ישראל.

אף כי רוסיה מצליחה, ככל הנראה, למנוע מאוקראינה לעת עתה את חציית הקווים מערבה, היא מאבדת אותה כשותפה לתוכניותיה הגיאופוליטיות במרחב האירו-אסיאתי

הערות

- 1 בהכנת המאמר השתתפו המתמחים במכון למחקרי ביטחון לאומי, אילן שקלרסקי וסיימון ציפיס.
- 2 במסגרת זו כוללים הרוסים את האירועים הבאים: התערבות מערבית צבאית ביוגוסלביה (1999); הכרה בעצמאותה של קוסובו; סדרת "מהפכות צבעוניות" במרחבי ברית-המועצות לשעבר, ובפרט 'המהפכה הכתומה' באוקראינה (2004); מלחמת רוסיה-גאורגיה (2008); סוגיית הצבת מערך טילי יירוט במזרח-אירופה (BMD); צעדי התרחבות של נאט"ו מזרחה (1999, 2004, 2009) והתרחבות האיחוד האירופי (2004); דאגה רוסית גוברת לנוכח תוכניתה של ארצות-הברית – "Pivot to Asia".

- 3 "המהפכות הצבעוניות" – מושג שהפך לאחרונה לכינוי רשמי שהוענק ברוסיה לתוכנית חתרנית מערבית בהובלה אמריקאית, המכוונת, אליבא ד'רוסיה, להתנעת תהליכים במדינות שונות לשינוי המשטרים ולקידום גורמים פרומערביים. במסגרת זו נכללו גם כל תהפוכות 'האביב הערבי', מהפכות במרחב ברית-המועצות לשעבר וגם המשבר האוקראיני הנוכחי, כולם תוכננו ובוצעו על ידי המערב, כביכול.
- 4 The Eastern Partnership – תוכנית של האיחוד האירופי, המכוונת לקירוב מדינות מזרח-אירופה לאיחוד האירופי מבחינה כלכלית ואסטרטגית. החלה ביוזמת פולין ב-2009, ב-2013 הוצעה לשש מדינות ברית-המועצות לשעבר. דחיית ההצעה על ידי הנשיא האוקראיני התניעה את ההפיכה והביאה להחלפת השלטון במדינה זו. אוקראינה אוקראינה חתמה על "Ukraine – EU Association Agreement" בשני שלבים: ב-21 במארס 2014 וב-27 ביוני 2014.
- 5 Fyodor Lukyanov, "Reverting to a Crossroads", *Russia in Global Affairs*, Vol.12, No.1, January – March 2014, p. 6.
- 6 ב-17 באפריל 2014 התקיים בז'נבה כנס שרי החוץ של הצדדים המעורבים במשבר באוקראינה: רוסיה, אוקראינה, ארצות-הברית והאיחוד האירופי. בסיום המפגש פורסמה הודעה הקוראת לצדדים לפרק את המסגרות החמושות הלא-רשמיות ולפנות את האתרים שנתפסו, וכן פונה לצד האוקראיני בקריאה לביצוע רפורמה בחוקה, לשם הפיכתה של אוקראינה למדינה פדרלית. בנוסף, באותה עת פרסם הצד הרוסי קריאה לאי-הצטרפותה של אוקראינה למסגרות המערביות (הכוונה לאיחוד אירופי ולנאט"ו).
- 7 "מלחמת מידע" – הכינוי הרוסי שניתן לאופי העימות במשבר באוקראינה, המלווה בהסברה הדדית אקטיבית וברטוריקה מתלהמת, המכוונת להטעיית הציבור והמערכת הבינלאומית.
- 8 סביר להניח שיכולתה של רוסיה לנהל עימות מתמשך עם המערב היא מוגבלת, ולו מהסיבה שהמשק האמריקאי עולה על זה הרוסי פי שמונה, והמשק האירופי – פי שבעה.
- 9 ראו הערה 2 לעיל.
- 10 Keinon Herb, "Israel is not about to enter Russia Ukraine fray" FM Liberman says", *Jerusalem post*, April 22, 2014.
<http://www.jpost.com/Diplomacy-and-Politics/Israel-not-about-to-enter-Russia-Ukraine-fray-Liberman-says-350111>
- 11 דוברת מזכירות המדינה של ארצות-הברית הביעה פליאה על אי-הצטרפותה של ישראל לרוב המדינות שתמכו באוקראינה בהצבעה באו"ם. <http://www.jpost.com/International/US-surprised-Israel-did-support-UN-vote-on-Ukraines-territorial-integrity-348564>
- 12 Amotz Asa-El "Middle Israel: Can Israel be neutral on Ukraine"? *Jerusalem post*, April 22, 2014, <http://www.jpost.com/Features/Front-Lines/Can-Israel-be-neutral-on-Ukraine-349814>
- 13 דוגמה להתחשבות הדדית ישראלית-רוסית היא מלחמת רוסיה-גאורגיה ב-2008. אז הוחלט בישראל להימנע מאספקת אמל"ח (מזל"טים ומשגרים) לגאורגיה, לבקשתה של רוסיה. הצד הרוסי נמנע עד כה מאספקת נשק מפר שוויון לאויביה של ישראל (S-300 למשל).
- 14 Itamar Eichner "Netanyahu and Putin to get direct and secure hotline Move comes as Russia seeks new allies in wake of crisis with West over annexation of Crimea", <http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-4526082,00.html>

- Shimon Stein, "The Ukraine Crisis: Preliminary Comments", *INSS Insight* No. 15
549, May 16, 2014, <http://www.inss.org.il/index.aspx?id=4538&articleid=6989>
- "Moscow pledges active contacts with Palestinian unity gov't", *voiceofrussia/* 16
com/news/2014 06 03/Moscow-pledges-active-contacts-with-Palestinian-unity-
govt-7443
- 17 מדובר בכנס לכינון אזור חופשי מנשק להשמדה המונית. לא ניתן לקיים אותו ללא
הסכמת כל מדינות האזור. ישראל חוששת שכנס כזה ינוצל ללחצים מתואמים עליה
בלבד. רוסיה הודיעה (וזאת לא לראשונה) על כוונתה לפעול לקידומו של הכנס הזה עוד
השנה 2014. Russian Institute of Strategic Studies:
[http://www.riss.ru/news/2218-blizhnij-vostok-dolzhen-byt-prevrashchen-v-zonu-](http://www.riss.ru/news/2218-blizhnij-vostok-dolzhen-byt-prevrashchen-v-zonu-svobodnuyu-ot-omu#.U6dPYIKKBnE)
[svobodnuyu-ot-omu#.U6dPYIKKBnE](http://www.riss.ru/news/2218-blizhnij-vostok-dolzhen-byt-prevrashchen-v-zonu-svobodnuyu-ot-omu#.U6dPYIKKBnE)